

LOZAN KONFERANSI'NDA TÜRKİYE'Yİ TEMSİL SORUNU

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN*

Özet

Lozan Konferansı, 1919-1922 yılları arasında gerçekleşen ulusal mücadelenin, askeri zafer sonrasında, siyasi alanda sürdürüldüğü bir süreçtir. Lozan Konferansı öncesinde ve sonrasında Türk dış politikası kadar, iç politika açısından da incelenmeye değer bir konudur. Öyle ki, Lozan'daki görüşmeler sırasında Türk tarafını temsil eden hükümet ve heyet konusunda tartışmalar yaşanmış, bu tartışmalar antlaşmanın imzalanmasından sonra da devam etmiş ve günümüze değin ulaşmıştır. Bu bağlamda Türkiye açısından temsil sorunu konferansın başlaması öncesinde belirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın kesin tavrıyla da sonuçlanmıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla siyaset arenasında sadece TBMM Hükümeti'nin kalması ve İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyet konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu, o gün için hangi hükümet ve hangi heyet sorularının cevabını vermesine karşın, tartışmalar sona ermemiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmet Paşa, Lozan Konferansı, Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti, Türk Heyeti, Türkiye

Abstract

The Issue of Representation of Turkey in Lausanne Peace Conference

Lausanne Conference is a process that has kept the national struggle of 1919-1922 after the martial victory on the political area. The Lausanne Conference with its before and after is worth to study not only for Turkish foreign policy, but also for Turkish domestic policy. During the negotiations in Lausanne, some arguments took place about the Turkish Committee and the Turkish Government that represented the Turkish side, these arguments lasted after being signed the Lausanne Treaty and reached today. In this respect, the issue of representation of Turkey emerged before

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

the Conference and was concluded by the certain attitude of Mustafa Kemal Pasha. The arguments have not ended although the decisive attitude of Mustafa Kemal Pasha about being sole in power of the TBMM Government in the political area after abolishing the Sultanate and constituting a committee presided by İsmet Pasha, responded the questions of which government and which committee at that time.

Key Words: *İsmet Pasha, Lausanne Conference, Mustafa Kemal Pasha, TBMM Government, Turkish Committee, Turkey.*

Giriş

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti açısından sonun başlangıcı olurken, umutsuzluğun hâkim olduğu günlerde Anadolu'da yeni bir devletin kurulmasıyla ilgili ilk adımların da atıldığı bir süreci başlatmıştır. Elbette direnişin ilk günleri örgütlü olmaktan ve ulusal bir nitelik taşımaktan uzaktı. Mütareke sonrasında başlayan işgaller ve özellikle de Yunan işgalleri karşısında gelişen direniş, rejimle ilgili bir çıkmazdan çok, bağımsızlık konusunda hassas olan bir ulusun refleksi niteliği taşımaktaydı. Direnişler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra değişik bir görünüme bürünmüş ve yerel olmaktan çıkarak, ulusal bir mücadeleye dönüşmüştür.

Türk ulusunun direnişi, kongrelerin tamamlanmasından sonra, 1919 yılının sonbaharından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gelişmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden, üç buçuk ay sonra yurttaki tüm mücadeleyi sevk ve idare edecek olan Heyet-i Temsiliye'nin kurulmuş olması, Milli Mücadele'nin ne denli hızlı bir gelişme kaydettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Anadolu ve Trakya'daki bazı örgütlerin Milli Mücadele'ye katılmaları ve yerellikten çıkarak direniş hareketlerinin ulusal bir nitelik taşıdığını anlamaları için biraz daha zamanın geçmesi gerekecektir.

Milli Mücadele açısından dönüm noktası olan gelişmelerden bir başkası ise Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli'nin kabul edilmesidir.¹ Etkisi ve güncelliği sadece Mili Mücadele dönemiyle sınırlı kalmayan Misak-ı Milli, ufukta görülen ve ayak sesleri duyulan yeni Türk devletinin sınırlarını ve bağımsızlık konusundaki yaklaşımını da belgelemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusundaki eğilimlerini yansıtan, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların parlamentoya bir yansıması olarak da değerlendirilen Misak-ı Milli'yi, toprakları işgal edilmiş ve yaşama hakkı elinden alınmış olan bir ulusun asgari istekleri olarak

¹ Misak-ı Milli için bkz. Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a**, İstanbul, 2008.

görmek mümkündür. Misak-ı Milli'nin ilan edilmesine İtilaf Devletleri'nin bir tepkisi olan İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve ardından Mebusan Meclisi'nin dağıtılması, Mustafa Kemal Paşa'nın Mebusan Meclisi'nin toplanma yeriyle ilgili olan görüşlerinde ne denli haklı olduğunu göstermekle kalmamış, bunun bir sonucu olarak da İstanbul ile ilgili son umutların da tükenmesine yol açmıştır.

Fiilen İtilaf Devletleri'nin denetiminde bulunan İstanbul'un, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren resmen işgal edilmesi, Ankara'ya doğru bir aydın ve subay göçünün başlamasına ve yeni bir meclisin toplanmasına ortam hazırlamıştır. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesi doğrultusunda yapılan seçimler sonucunda, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM, ilk günden itibaren üç ayrı kulvarda ciddi ve çetin bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelelerin en önemlisi işgalci güçlere karşı verilen askeri ve siyasi mücadeledir. Diğer İstanbul Hükümeti'ne, bu hükümet yanlısı kişi ve gruplara karşı verilen mücadeledir. Üçüncüsü ise Meclisin içindeki mücadeledir. Meclis içindeki farklı görüş ve yaklaşımlar sonucu ortaya çıkan gruplar arasındaki mücadele, özellikle 1921 yılından sonra şiddetlenmiştir². Farklı mekân ve zamanlarda yürütülen bu üç mücadele, Millî Mücadele'nin ayrılmaz bir parçası olmuştur. TBMM gerek Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak, gerekse kendisini dünyaya kabul ettirmek için, hem askerî yönden hem de diplomatik yönden faaliyetlerde bulunmuştur. Hemen her askerî zafer, arkasında bir diplomatik zafer getirmiştir.

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Antlaşması imzalanmıştır.³ Türk ulusunun birliğini ortadan kaldıran ve hâkimiyet alanını oldukça daraltan bu antlaşma, TBMM tarafından kabul edilmemiş ve bağlayıcı bir nitelik kazanmamıştır. Sevr Antlaşması'nın imzalanması Millî Mücadele'nin askeri ve diplomatik niteliğine de yeni bir görüntü kazandırmıştır. Sevr, İtilaf Devletleri açısından, Türklere kabul ettirilmesi gereken somut bir belge niteliği taşıırken, Misak-ı Milli de Türk tarafının hareket ve hamlelerini belirleyen bir metindi. Taraflar, ellerindeki belgeleri kabul ettirebilmek için askeri, siyasi ve diplomatik açıdan yoğun bir mesai harcamaya başlamışlardır.

İtilaf Devletleri'nin askeri hareketlerle Sevr'i kabul ettirme girişimlerinde güvendikleri ve kullandıkları temel güç Yunan ordusu

² Birinci Meclis'teki gruplar ve muhalefet için bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, İstanbul, 2009; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İstanbul, 2011.

³ Sevr Antlaşması için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, I. Cilt, İstanbul, 1953, s.525-691.

olmuştur. Bu nedenle Sevr'in imzalanması aşamasında ve imzalandıktan sonra Batı Anadolu'daki Yunan askeri hareketleri hız kazanmıştır. İtilaf Devletleri'nin Türkler üzerinde baskı kurmak amacıyla destekledikleri bir başka güç Ermenilerdi. Milli Mücadele'de ilk askeri ve siyasi başarıların Ermenilere karşı kazanılmış olması da ilginçtir. Mondros Mütarekesi sonrasında orduların büyük ölçüde dağıtılmış olduğu bir dönemde, Kazım Karabekir'in komutanı olduğu Erzurum'daki 15. Kolordu, ülkedeki tek derli toplu askeri güç niteliği taşımaktaydı. Bu nedenle 1920 yılının sonbaharında cephele yeniden şekillenirken ve ordular düzenlenirken, Doğu Anadolu'da büyük bir sıkıntı yaşanmamıştır. Doğu Anadolu'da öncelikle Ermeni saldırıları durdurulmuş, ardından gerçekleştirilen askeri harekât sonunda Ermenistan Hükümeti barışa mecbur kılınmıştır. Ermeni Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında 2-3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması,⁴ TBMM'ye bağlı orduların askeri zaferinin sağladığı ilk siyasal başarı olarak tarihe geçmiştir.

Öte yandan Güney Cephesinde, Fransızlar ve bunların destekledikleri Ermenilere karşı yürütülen sivil direniş devam ederken, çatışmaların ağırlığı Batı cephesine kaymıştır. Bu cephede Yunan ordusuna karşı elde edilen askeri başarılar, siyasal kazançları da beraberinde getirmiştir. 10 Ocak 1921 tarihindeki Birinci İnönü Muharebesi'nde kazanılan zaferden sonra TBMM, İtilaf Devletleri için dikkate alınması gereken askeri ve siyasi bir güç olarak görülmeye başlamıştır. Bunun sonunda İtilaf Devletleri, 21 Şubat'ta toplanan Londra Konferansı'na TBMM Hükümeti'ni de çağırılmışlardır.

Konferansta, TBMM Hükümeti Bekir Sami Bey, İstanbul Hükümeti ise Tevfik Paşa tarafından temsil edilmiştir.⁵ TBMM Hükümeti'nin konferansa çağırılması ve temsil edilmesi, içte ve dışta yasallaşmaya çalışan bir siyasi güç açısından önemli bir olaydır. Batılılar, artık, TBMM Hükümeti'nin gerçek gücünü ve kimliğini anlamaya başlamışlardır.

TBMM Hükümeti mücadelesini sürdürürken, Batı'nın kendi içindeki ve Batı ile Sovyet Rusya arasındaki çelişkilerden azami ölçüde yararlanmışır. Londra Konferansı ile TBMM Hükümeti'nin Batı'ya yaklaşmasından çekinen Rusya, TBMM Hükümeti ile olan ilişkilerinde daha dikkatli davranmaya başlamıştır. Rusya'nın bu dönemde, kendi iç meselelerini halletmesi ve Boğazların kapalı tutulması için, TBMM Hükümeti'nin başarısına büyük ölçüde ihtiyacı vardı. Bu bakımdan İngiltere ve müttefiklerine karşı mücadele eden TBMM Hükümeti'ni desteklemiştir.

⁴ Gümrü Antlaşması için bkz. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.78-90.

Ancak Rusya, ilk zamanlar TBMM'nin başarılı olup olmayacağı konusunda tereddütleri bulunduğu için kararsız bir politika izlemiştir. Fakat Yunan ordusunun İnönü önlerinde durdurulması ve ardından Batılı devletlerin Türk tarafını ciddiye alarak Londra Konferansı'na davet etmelerinden sonra, TBMM Hükümeti'ne karşı daha ciddi olarak yaklaşmıştır. Bu yaklaşmanın sonunda TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır.⁶ Bu antlaşma ile Rusya, TBMM Hükümeti'ni ve Misak-ı Milli'yi tanımıştır. Moskova Antlaşması, bir yıllık bile geçmişi olmayan TBMM'nin diplomatik açıdan elde ettiği ciddi başarı olarak görülebilir. Bu diplomatik başarının askeri sonuçları da olmuştur. Doğu sınırlarının güvenliği sağlandığı için Batı Anadolu'daki mücadeleye daha fazla ağırlık verilmeye başlanmıştır.

İkinci İnönü Muharebesi sonrasında ortaya çıkan olumlu hava, Kütahya-Eskişehir Muharebesi sonrasında ciddi bir karamsarlığa dönüşmüşse de, ortaya çıkan panik ve telaş Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı ile kısmen de olsa giderilmişti. Ancak asıl rahatlatma Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasıyla gerçekleşmiştir. 13 Eylül 1921 tarihindeki Sakarya Zaferi sonrasında Batılı Devletler TBMM Hükümeti ile anlaşma yolları aramaya başlamışlardır. 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır.⁷ Bu antlaşma ile de Güney sınırı o dönem için çözümlenmiş ve Fransa ile çatışmaya son verilmiştir.

Ankara İtilafnamesi'nden sonra Batı Anadolu'daki Yunan Kuvvetlerine karşı girilecek genel taarruz için uzun bir hazırlık dönemi başlamıştır. Nihayet 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz, Türk Kuvvetlerinin tüm Batı Anadolu'ya hâkim olmalarına kadar devam etmiş ve başarı ile sonuçlanmıştır. Savaş durumuna son vermek için TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında 3 Ekim 1922'de ateşkes görüşmelerine başlanmıştır. TBMM Hükümeti'nin Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'nin General Harrington, Fransa'nın General Charpy ve İtalya'nın General Monbelli tarafından temsil edildiği görüşmelerde, zaman zaman kesilme tehlikesi ortaya çıkmışsa da, sonuçta 11 Ekim 1922'de anlaşma sağlanmış ve mütareke imzalanmıştır.

⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.194-195.

⁷ Seçil Akgün, "*Ankara Andlaşması Hazırlanış ve Önemi*", **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan**, Ankara, 1981, s.1-15.

Mudanya Mütarekesi'nin önemli bazı koşulları şunlardır:

a-Mütarekenin yürürlüğe girmesi ile birlikte Türk ve Yunan Kuvvetleri arasındaki çatışmaya son verilecektir.

b-Barış antlaşması yapıncaya kadar, herhangi bir karışıklığı önlemek için Meriç'in sağ kıyası Müttefikler tarafından işgal edilecektir.

c-Doğu Trakya, mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra 15 gün içerisinde boşaltılacaktır.

d-TBMM Hükümeti, Trakya'da düzen ve güvenliğin sağlanması amacıyla jandarma kuvveti bulundurabilecektir. Ancak bu kuvvetlerin toplamı 8000'i geçmeyecektir.

e-TBMM Hükümeti, barış antlaşması onaylanıncaya kadar Doğu Trakya'ya asker geçiremeyecek ve orada ordu toplayamayacaktır.

f-Bu mütareke, imzalandıktan 3 gün sonra, yani 14-15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir.⁸

Mütarekeye önce imza koymayan Yunanistan, Müttefiklerin kesin tavır karşısında 14 Ekim'de mütarekeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Yunanistan, Türkiye toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçtiğini resmen açıklamış oluyordu.⁹ Ayrıca Mudanya Mütarekesi daha sonra yapılacak olan barış antlaşması için, bir anlamda taslak olarak değerlendirilmiştir.¹⁰ Ancak barış konferansı sırasında bu taslak, daha çok Türk tarafınca göz önünde tutulmuştur.

Mudanya Mütarekesi sonunda savaş sona ermekle kalmamış, savaşçı politikalar da iflas etmiştir. Mütarekenin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, İngiltere'de savaş taraftarı Lloyd George Hükümeti düşmüş ve yerine Bonar Law Hükümeti kurulmuştur.¹¹ Bu hükümet değişikliği Avrupa'da savaşa karşı bir kamuoyunun oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yine, mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonra, Doğu Trakya'nın devir ve teslim işlemlerine başlanmıştır. Bu işlemler kısa sürede sonuçlanmış ve Doğu Trakya Türk Kuvvetlerinin denetimine geçmiştir.¹²

⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, I. Dönem, 23. Cilt, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.350-352.

⁹ Arnold Toynbee, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, Ankara, 1971, s.132.

¹⁰ Toynbee, **a.g.e.**, s.132.

¹¹ Roderic H. Davison, "*Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne*", **The Diplomats (1919-1939)**, Princeton, 1953, s.199.

¹² **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1969, s.104-105.

A) Konferans'ta Türk Tarafını Temsil Edecek Hükümet Sorunu

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Ankara'da, gerekse İstanbul'da barış konferansı için çalışmalara hız verilmiştir. TBMM Hükümeti, daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken, 4 Ekimde İngiltere ve Müttefiklerine nota vererek, barış konferansı için 20 Ekim tarihini ve İzmir'i teklif etmiştir.¹³ Ancak Müttefikler, notada belirtilen yer ve tarihe pek itibar etmemişlerdir.

Bu dönemde, hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükümetin bulunması, konferansta Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun henüz aydınlatılmadığı bir dönemde, 17 Ekim 1922 tarihinde, İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Oldukça gizli tutulan bu telgraf özetle şu şekildedir: *Kazanılan zaferle Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlık ve ikilik ortadan kalkmıştır. Müttefiklerin yapılacak olan barış konferansına her iki hükümeti de çağıracakları muhtemeldir. Bu yüzden önemli konuları daha önce beraberce müzakere edilip, hazırlıklı olarak konferansa gidilmelidir. Güvenilir bir şahıs, bu konuları görüşmek üzere gizli ve acele olarak İstanbul'a gönderilmelidir.*¹⁴

Mustafa Kemal Paşa ise, bu telgrafa verdiği cevapta özetle şunları belirtmiştir: *TBMM Hükümeti, Türkiye Devleti aleyhinde her türlü teşebbüse karşı tedbirler düşünmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve niteliği belli olan Türkiye Devleti'nin kuruluşundan beri Türkiye'nin mukadderatına el koyan ve bundan sorumlu olan yalnız ve ancak TBMM Hükümetidir. Yakında açılacak olan konferansta, Türkiye Devleti yalnız TBMM Hükümeti tarafından temsil olunur.*¹⁵

Telgraflardan da anlaşılacağı gibi, her iki hükümet de meşru ve milletin temsilcisi olduklarını varsayarak hareket etmektedirler. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, yapılacak olan barış konferansında Türk tarafının temsil edilmesi sorununda taviz verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin kazanılan askeri zaferlerde pay sahibi olmak istemesinin ve bunun sonucu olarak barış konferansına katılmayı bir hak olarak görmesinin Ankara'da rahatsızlık yarattığı kesindir.

İstanbul ile Ankara arasında yukarıdaki haberleşmenin olduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa Bursa'da bulunuyordu ve İstanbul'a atanan Refet Paşa

¹³ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, I. Cilt, İstanbul, 1957, s.88.

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul 1969, s.1236, Vesika No: 260.

¹⁵ **Nutuk**, III. Cilt, s.1237, Vesika No: 261.

henüz hareket etmemişti. Refet Paşa ve Türk jandarmaları telgrafların hemen sonrasında, 18 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girmişlerdir. Böylece İstanbul TBMM Hükümeti'nin denetimine geçmiş oluyordu. Refet Paşa'nın bu kadar kısa bir sürede İstanbul'a girmesi, İstanbul Hükümeti'ne verilen bir gözdağı olarak değerlendirilebilir. Yine aynı günlerde TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey de İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasını engellemek için gazete ve ajanslar vasıtasıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁶

Gerek İstanbul'da gerekse Ankara'da konferans için çalışmaların devam ettiği bir sırada İtilaf Devletleri'nden beklenen nota gelmiştir. 27 Ekim 1922 tarihinde İngilizce, Fransızca ve İtalyanca verilen nota şöyledir: “24 Eylül 1922 tarihli notalarına ek ve Ankara Hükümeti'nin 4 Ekim 1922 tarihli notasına cevap olarak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri Doğu'da harbe son verecek bir antlaşma yapmak amacıyla 13 Kasım 1922'de müzakereleri açmak için temsilcilerini Lozan'a göndermeye, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni davetle şeref kazanırlar. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükümetleri arasında, temsilcilerin tam yetkili olması ve fakat bu delegelerin ikiden fazla olmaması kararlaştırılmıştır.”¹⁷

İtilaf Devletleri, verdikleri ayrı bir nota ile İstanbul Hükümeti'ni de konferansa davet etmişlerdir. Her iki hükümetin de davet edilmesi, Mütteliklerin İstanbul Hükümeti'ni hâlâ tanıdıklarını göstermekteydi. Mudanya'da oldukça sert ve katı olan TBMM Hükümeti'nin görüşleri, İstanbul Hükümeti'nin katılması ile konferansta esnek bir hale gelebilir, Türk tarafının pazarlık gücü azalabilir ve Batılı devletler bu yolla bazı tavizler koparabilirlerdi.

Mütteliklerin daveti İstanbul Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış ve Sadrazam Tevfik Paşa konu ile ilgili olarak TBMM Başkanlığına bir telgraf çekmiştir. Tevfik Paşa'nın 29 Ekim tarihli telgrafı başlıca şu konuları kapsamaktaydı: “Konferansa, hem Bâbiâli, hem de Büyük Millet Meclisi davet edilmiştir. Bâbiâli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülemez. Bâbiâli tüm baskılara rağmen Sevr Andlaşması'nı onaylamamış ve işgalin etkisini azaltmak için çalışmıştır. Yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanması bu gün şart olmuştur. Bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisi'nce tayin edilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesi, eğer bu uygun görülmezse heyetimizden Ziya Paşa'nın oraya gönderileceği beyan olunur.”¹⁸

¹⁶ Türk İstiklâl Harbi, s.109.

¹⁷ Türk İstiklâl Harbi, s.109.

¹⁸ Nutuk, III. Cilt, s.1238-1239, Vesika No: 263.

Aynı tarihte TBMM Hükümeti, Müttefiklere, Hamit Bey vasıtasıyla davetin kabul edildiğini bildirmiştir. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasının, TBMM Hükümeti'nin katılmasına engel teşkil edeceği de belirtilmiştir. Bunun üzerine Müttefikler, konferansa yalnız TBMM Hükümeti'nin katılmasının kendilerince bir sakınca taşımadığını ifade etmişlerdir.¹⁹

İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılması şimdilik engellenmiş, ancak sorun kökünden halledilememiştir. Aslında Tevfik Paşa'nın telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'ya düşündüğü birtakım işleri yapmak için uygun bir ortam yaratmıştır. TBMM Hükümeti'nin kesin tavrı karşısında Müttefikler, İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasından vazgeçmişler ya da öyle görünüyordular. Bütün bunlara rağmen İstanbul'da bir hükümetin bulunması, TBMM Hükümeti'nin konferansta istediği gibi hareket etmesini engelleyebilirdi. Diğer taraftan Lozan'a gidecek olan Türk Heyeti, devletin şekli belli olmadığı için padişaha karşı sorumlu duruma düşebilirdi. Tüm bu sorunların kökünden çözümlenmesi için saltanatın kaldırılması akla en uygun tedbirdir.

Sonuç olarak Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı tarafından saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak verilen kanun teklifi 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır.²⁰

Saltanatın kaldırılmasına rağmen, Müttefikler ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişki devam etmiştir. Tevfik Paşa saltanatın kaldırılması üzerine son çare olarak Rumbold'a başvurarak "*İstifa mı etmesi yoksa, Lozan'a murahhas mı göndermesi gerektiğini*" sormuştur. Rumbold'un "*1921'de Londra'daki gibi davran*" cevabı üzerine bu fikri kabul etmemiş ve istifa etmiştir.²¹ İbn'ül Emin Mahmut Kemal, Tevfik Paşa'nın istifa olayında, Rumbold ile yapılan her hangi bir görüşmeden söz etmemektedir.²²

Tevfik Paşa'nın istifasından sonra Refet Paşa, bütün nezaretlere emir vererek faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir. Alınan tüm tedbirler sonunda İstanbul Hükümeti resmen ve fiilen ortadan kalkmıştır. Böylece barış konferansında Türk tarafını hangi hükümetin temsil edeceği konusunda yapılan tartışmalar bir sonuca bağlanmıştır. Saltanatın kaldırılması, gerek meclis içinde gerekse meclis dışında önemli bir tepki görmemiştir. Bu da saltanat kurumunun artık devrini tamamladığını ve kaldırılmasının doğal bir gelişme olduğunu göstermektedir.

¹⁹ **Türk İstiklal Harbi**, s.111.

²⁰ **TBMM Z.C.**, I. Dönem, 24. Cilt, s.314.

²¹ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar**, Ankara, 1973, s.7-8.

²² İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 12. Cüz, İstanbul, 1951, s.1742.

B) TBMM Hükümeti Heyeti'nin Belirlenmesi

Bariş konferansında, Türk tarafının hangi hükümet tarafından temsil edileceği konusunda tartışmaların devam ettiği sıralarda, Ankara'da Lozan'a gidecek heyetin belirlenmesi çalışmalarına da hız verilmiştir. TBMM'deki genel eğilim Rauf Bey'in heyet başkanlığına getirileceği şeklindeydi. Yine, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey'e ise diğer temsilciler gözüyle bakılıyordu.²³

Ankara'da herkesin neredeyse bir heyet-toto oynadığı bir dönemde, birçok kişi heyete katılmak ve hatta başkan olmak için yoğun bir çaba harcamış ve bu amaca ulaşmak için kulis faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Ancak heyetin oluşturulmasında ve başkanın belirlenmesinde anahtar isim Mustafa Kemal Paşa idi. Diploması konusunda deneyimli isimlerin ön plana çıktığı bu dönemde yapılan tahminlerin hiç birisi doğru çıkmamış ve heyet başkanlığına İsmet Paşa getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu seçimi şöyle açıklamaktadır: *"Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malûm vecihle İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini ifa edip edemeyeceğini mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın Heyet-i Murahhasa Reisi olması için daha evvel, Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususî ve mahrem olarak yazdığım şifre telgrafnamede kendisinin Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına bizzat delalet eylemesini rica ettim. Ankara'dan hareketimden evvel Yusuf Kemal Bey, bana, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti."*²⁴

Dönemin önde gelen isimlerinden biri olan ve heyet başkanlığı için ismi geçen Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey bu olayı şöyle zikretmektedir: *"Lozan'a gidecek Murahhaslar Heyetimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise, karşımıza gelecek olan devletlerin murahhas heyetlerine hariciye vekilleri başkanlık ettiğinden, bizim de aynı şekilde bu işe Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Bey'i memur etmemizi muvafık buluyordum. Fakat Yusuf Kemal Bey, başkan olarak gittiğim takdirde bana refakat edebileceğini ileri sürerek, bu vazifeyi kabul etmedi. Bunun üzerine*

²³ Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s.109; Feridun Kandemir, **Siyasî Dargınlıklar**, II. Cilt, İstanbul, 1955, s.41.

²⁴ **Nutuk**, II. Cilt, s.682.

ben, Mustafa Kemal Paşa'ya heyet başkanlığı için İsmet Paşa'yı tavsiye ettim. Mudanya Konferansı'nı muvaffakiyetle idare ederek matlup olan neticeye ulaştırabildiği için sulh müzakerelerine de onun gitmesi münasip olur, dedim."²⁵

Lozan'a gidecek Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa, bu süreçte Kazım Karabekir Paşa ile olan konuşmasını şu şekilde anlatmaktadır: "Sulh konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, Hükümet vardı. Ben, bir büyük seferden sonra, bir de mütareke ile çok gergin askeri ve siyasi vaziyetlerin içinden geçmiş olarak yorgun haldeydim. Bir aralık Atatürk, konferanstan bahsetti. Hiç alaka göstermedim. O günlerde Karabekir ile yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum. Karabekir ile münhasıran bu mesele için konuşmuş değiliz. Bursa'da bulduğumuz zaman, her şeyden bahsederek yaptığımız mutat sohbetlerden birinde, Lozan Konferansına gidecek heyetten bahsediliyordu. Benim Lozan'a gitmem ihtimali sızmış olacak ki, Karabekir buna değinerek Lozan Konferansına askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır, dedi. Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahsurludur, zararlıdır diyor ve bu memlekette askerden başka kimse yok mu, diye soruyor ve cevabını veriyordu. Karabekir'in bu konuşmasında, ben ima ediliyormuşum gibi bir mana çıkararak kendisini teskin etmek istedim. Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum, askeri vazifem bitmiş, istirahatata hak kazanmış bir adam vaziyetindeyim, tarzında konuşuyordum."²⁶

İsmet Paşa Heyet Başkanı olmasının kesinleşmesi konusunda ise Mustafa Kemal Paşa ile aralarında Bursa'da şöyle bir konuşmanın geçtiğini aktarmaktadır: "Atatürk bu sefer benimle ciddi olarak konuştu. Kesin vaziyet aldı. Behemahal gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın, dedi. Konuşmamız böyle devam ediyor. Ben Hariciye Vekili var diyorum. O, sen Hariciye Vekili olacaksın, diyor. Nasıl olacağım, diye soruyorum. Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliğine seni teklif edecek, o yaptıracak, diye cevap veriyor. Bu vaziyette Bursa'dan ayrılıp Ankara'ya geldik."²⁷

Lozan'a gidecek Türk heyetinin kimlerden oluşacağı konusunda, o dönemde ön planda olan hemen herkesin bir görüşü ve hatta beklentisi olduğu sonraki yıllarda kaleme alınan hatıralardan da anlaşılmaktadır.

²⁵ Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s.52-53.

²⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, 1987, s.44

²⁷ İnönü, **a.g.e.**, s.45.

Bu isimlerden biri de Fethi Bey'dir. Fethi Bey hatıralarında konuyla ilgili olarak Yusuf Kemal Bey'in şu sözleri sarf ettiğini belirtmektedir: *"Eğer sulh heyetine siz reislik ederseniz Hariciye Vekili olarak katılırım ve devlet hizmetimi böylelikle tamamlamak isterim."*²⁸

Görüldüğü gibi heyet reisliği için adı geçenler arasında Fethi Bey de katılmıştır. Yine, Ali Fuat Paşa da, Mustafa Kemal Paşa'nın, Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın fikirlerini aldıktan sonra kararını açıkladığını belirtmektedir.²⁹ Rıza Nur ise olayı biraz daha farklı anlatmaktadır. O'na göre; Rauf Bey'in heyet başkanı olmasını, Mustafa Kemal Paşa'ya yaptığı telkin ile kendisi engellemiştir. Ayrıca İsmet Paşa'yı başkanlığını da, yine kendisi önermiştir.³⁰

Bu hatıralardan anlaşılacağı gibi, heyet reisliği için bir çok kişinin ismi geçmektedir. Ancak, Mustafa Kemal'in düşündüğü barışı sağlayacak kişi, O'na göre, İsmet Paşa'dan başkası değildi. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı tercih ederken, O'nun kendisine yakınlığını, askerî kişiliğini ve Mudanya'da gösterdiği başarıyı ölçü olarak aldığı söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa için, Lozan'da kendisinin talimatlarının dışına çıkmayacak bir kişi gerekli idi. Bu kişi de Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki barışı sağlayabilecek olan İsmet Paşa idi.

Diğer devletlerin konferansa hükümet başkanlarını göndermeyecek olmaları, daha en baştan Rauf Bey'in heyet başkanlığı ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Protokolde temel ilke olan denklik, Vekiller Heyeti Reisi olan Rauf Bey'in Lozan'a gitmesini imkânsız kılmıştı. Rauf Bey'in Lozan'a gönderilmemesinde etkili olan gerekçeler, diplomatik kurullarla sınırlı değildi. Asıl olan Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerinin ve talimatlarının dışına çıkması konusunda kuşkuların olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle Mustafa Kemal Paşa, muhalif ikinci grupla dirsek teması olan Rauf Bey'e güven duymamaktaydı. Bu konudaki düşüncelerini de şöyle dile getirmiştir: *"Rauf Bey'in tahtı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikını teklif etti. Bu teklife dermeyeran ettiğim mütalaada, İsmet Paşa'dan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur. İsmet Paşa reis olursa, azami istifade temin olunacağına ben de kaniim, dedim."*³¹

²⁸ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s.325.

²⁹ Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s.109.

³⁰ Dr.Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III. Cilt, İstanbul, 1968, s.962-963.

³¹ **Nutuk**, II. Cilt, s.681.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini değerlendirirken, Nutuk'un okunmuş döneminin göz önünde bulundurulması şarttır. Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılı ile ilgili bir takım ilişkileri, olaydan yaklaşık 5 yıl sonra, Ekim 1927'de ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki ilişkiler, Nutuk'un okunduğu günlerde oldukça bozuktur. Çünkü bu dönemde Rauf Bey, yurt dışında bulunmaktaydı ve İzmir Suikastı'nda suçlu görülerek gıyabında cezalandırılmıştı. Bu bakımdan, Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey hakkındaki düşüncelerini değerlendirirken, o anki şartları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bununla birlikte Rauf Bey yerine, İsmet Paşa'nın tercih edilmiş olması, daha o dönemlerde iki devlet adamı arasında bir güven bunalımının bulunduğu da göstermektedir.

Yine, o dönemde yaşamış olan, Sovyet diplomat Aralov'a göre; Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in İngilizlere olan yakınlığını bildiği ve taviz vermesinden çekindiği için onun Lozan'a gitmesine engel olmuştur.³²

Sonuç olarak, Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekilliğinden "*hastalığını*" gerekçe göstererek istifa etmiştir. İsmet Paşa, bu göreve seçilerek heyet başkanlığı için ilk adımı atmıştır.³³ Bundan sonra Lozan'a gidecek Türk Heyeti'nin belirlenmesi için çalışmalar daha da hızlanmıştır. Çalışmalar sonunda, üç delege, müşavirler, genel sekreter, tercüman ve sekreterlerden oluşan Türk heyeti kesin olarak belirlenmiştir.³⁴

Türk heyeti 4 Kasım 1922 tarihinde Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiş, yol boyunca halkın heyecanlı gösterileri arasında İstanbul'a ulaşmıştır. 8 Kasım'da İstanbul'dan hareket eden heyet, Bulgaristan üzerinden 11 Kasım'da Lozan'a varmıştır. Ancak 13 Kasım'da başlaması planlanan konferans ertelendiği için diğer heyetlerden hiçbirininin gelmediği görülmüş ve İsmet Paşa için yaklaşık bir haftalık diplomatik faaliyet fırsatı doğmuştur.³⁵

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı iki dönemde cereyan etmiştir.³⁶ Birinci dönem görüşmeler, hemen hiçbir konuda anlaşma

³² S.I. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. H.A.Ediz), İstanbul, 1967, s.184.

³³ **TBMM Z.C.**, I. Dönem, 24. Cilt, s.208.

³⁴ Türk Murahhas Heyeti'nin tam listesi için bkz. Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943, s.39; **Türk İstiklal Harbi**, s.279.

³⁵ İnönü, **a.g.e.**, s. 58-52.

³⁶ Lozan'daki görüşmeler için bkz. Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, 2.Basım, İstanbul, 2001; Cemil Bilsel, **Lozan**, İstanbul, 1933; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943.

sağlanamaması üzerine 4 Şubat 1923'te kesilmiştir. Kesilme döneminde de iç ve dış politikada tartışmalara neden olan ve güncelliğini koruyan Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi, 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Ciddi görüş ayrılıklarının yaşandığı görüşmelerde zor da olsa uzlaşma sağlanmış ve antlaşma 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır³⁷.

Sonuç

Sadece Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlarını değil, yaklaşık 1000 yıllık Şark Meselesi'nin çözümünü ilgilendiren Lozan Konferansı, kuruluş aşamasındaki yeni Türk Devleti'nin doğrudan sorumluluk üstlendiği ilk uluslararası müzakere niteliği taşımaktadır. Neredeyse son iki yüz yıl seyrek de olsa askeri başarılar elde eden Türklerin, aynı dönemde hemen hiçbir siyasal antlaşmadan başarıyla çıkamamış olması, daha başka deyişle masa başında büyük kayıplarla karşı karşıya kalması, Lozan Konferansı'nı daha önemli bir hale getirmiştir. Bu bağlamda Lozan Konferansı, 1918-1922 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşı ile özelde Yunanistan, genelde ise İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz projelerine büyük bir darbe vuran Anadolu Hareketi için, askeri zaferin siyasal başarıya dönüştürülmesi yolunda büyük önem taşımaktaydı.

Zaten ölü doğmuş bir antlaşma niteliği taşıyan ve Anadolu'daki direniş nedeniyle de uygulanamayan Sevr Barışı'nın yerine daha adaletli ve insanî bir antlaşma yapma çabalarının bir sonucu olan Lozan Konferansı, Türkiye açısından dış politika kadar, iç politik dengeler ve ulusal siyaset açısından da önemli bir süreçtir.

Konferans öncesinde temsil edecek hükümet konusundaki tartışmaların Saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanması, 600 yılı aşkın bir süre ülkeyi idare eden bir hanedanının yönetimden uzaklaştırılmasından öte sonuçlar doğurmuş ve Cumhuriyetin ilanına giden yolu açmıştır. Bir başka deyişle Lozan'a giden süreç, ülkede ikili yönetime son verilmesine olanak sağlamış ve egemenliğin kullanılması konusundaki tartışmalara yeni bir boyut getirmiştir.

Yine konferans için belirlenen heyet, konferansın hem öncesinde hem sırasında hem de sonrasında tartışmalara neden olmuş ve bazı siyasal kutuplaşmalara kaynaklık teşkil etmiştir. Özellikle konferansın başlangıcında örtülü bir şekilde seyreden Rauf Bey-İsmet Paşa çekişmesi, Lozan'daki

³⁷ Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, I. Cilt, Ankara, 1983, s.67-244

görüşmelerin ikinci döneminde gün yüzüne çıkmış ve zaman zaman Türkiye'nin elinin zayıflamasına neden olmuştur. Pek çok anıda ve araştırmada da yer aldığı gibi, Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'de yaşanan politik çekişmelerde, Lozan'a gönderilecek heyet konusundaki kararların etkili olduğu bir gerçektir. Lozan'daki görüşmeler boyunca Birinci Meclis'teki İkinci Grup ile Hükümet; Heyet ile Hükümet ve Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki çekişmede Lozan'daki temsil konusu doğrudan etkili olmuştur. O günlerde başlayan tartışmaların zaman içinde siyasallaşması ve duygusallaşması da, Lozan Antlaşması'nın üzerinden 90 yıl geçmesine karşın dış politikadan çok, iç politikada güncelliğini korumasına yol açmıştır.

Günümüz açısından değerlendirecek olursak, Batılı devletlerle çatışma ve çekişmenin sonucunda imzalanan ve Türkiye'nin uluslararası konumunu belirleyen Lozan Konferansı, pek çok konuda uluslararası anlaşmazlığa çözüm üretirken, iç politikada yeni çekişme alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden Lozan Antlaşması, günümüzde iç politik çekişmeler için bir tarihsel malzeme olarak kullanılmakta ve akademisyenler için bir alan olmakla birlikte, daha çok siyasal çevrelerin ilgisine mazhar olmaktadır. Bu durum ise Lozan ile ilgili olarak politik duruş ve düşünceler çerçevesinde kesin kabul ya da ret; zafer ya da hezimet yaklaşımını beraberinde getirmektedir. Lozan Konferansı'nın ve sonucunda imzalanan antlaşmanın, politik çevreler için bu denli çekici olmasında, Türkiye'yi hangi hükümetin ve heyetin temsil edeceği sorununun ve heyet başkanının kim olacağı tartışmalarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle hem Saltanatın kaldırılması hem de Lozan'daki heyete İsmet Paşa'nın başkanlık yapmış olması konuyla ilgili tartışmaların sonraki dönemlere taşınmasında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Akgün, Seçil, “*Ankara Andlaşması Hazırlanış ve Önemi*”, **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmet'e Armağan**, Ankara, 1981.
- Aralov, S.I., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. H. A. Ediz), İstanbul, 1967.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, II-III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Bilsel, Cemil, **Lozan**, İstanbul, 1933
- Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a**, İstanbul, 2008.

- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- _____, **Siyasî Hatıralar**, I. Cilt, İstanbul, 1957.
- Davison, Roderic H., “*Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne*”, **The Diplomats (1919-1939)**, Princeton, 1953.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, İstanbul, 2011.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, I. Cilt, İstanbul, 1953.
- Güneş, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı**, İstanbul, 2009.
- İnal, İbn’ül Emin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, 12. Cüz, İstanbul, 1951.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, 1987.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mudanya Mütarekesi’nden 1923 Sonuna Kadar**, Ankara, 1973.
- Kandemir, Feridun, **Siyasî Dargınlıklar**, II. Cilt, İstanbul, 1955.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943.
- Meray, Seha L. (Çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, 2.Basım, İstanbul, 2001.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, III.Cilt, İstanbul, 1968.
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980.
- Orbay, Rauf, “*Rauf Orbay’ın Hatıraları*”, **Yakın Tarihimiz**, IV. Cilt, İstanbul, 1962.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, I. Cilt, Ankara, 1983.
- Toynbee, Arnold, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, Ankara, 1971.
- Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1969.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**
- Yılmaz, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001.